

Ramprogram för förskole-/skolbyggnader

- Lärmiljöer som inspirerar och stödjer lärandet

• Flexibilitet • Trygghet • Barnperspektiv

Webbplats: byggaforskolaskola.goteborg.se

Förord

Ramprogram för förskole- och skollokaler är framtaget i samverkan mellan *Lokalsekretariatet, Lokalförvaltningen och Center för skolutveckling.*

Vi hoppas att ramprogrammet ger stöd och vägledning till kommande byggprojekt inom förskola/skola i kommunen.

*Göteborg 2014-02-28
Claes Johansson,
Direktör Lokalsekretariatet*

Innehåll

	<i>Sidnummer</i>
1. OM RAMPROGRAMMET	5
1.1 Ramprogrammets utgångspunkter	5
1.1.1 Styrdokument för förskola och skola	5-6
1.1.2 Styrning av förskola och skola	6
1.1.2.1 Pedagogiskt perspektiv	6
1.1.2.2 Behörighetskrav	7
1.1.2.3 Organisation av skolan	7
1.1.2.4 Lärarutbildningen	8
1.1.2.5 Ramprogrammets rekommendation	8
1.1.2.6 Val av skolorganisation	8
1.1.3 Barnkonventionen	8-9
1.1.4 Göteborgs Stads budget	9
1.1.5 Nätverket barn och unga i fysisk planering	9
1.1.6 Måltidsorganisation	9
1.1.7 Göteborgs Stads program för informations- och kommunikationsteknik (IKT)	10
1.2 Arbetssätt	10
2. LOKALFÖRSÖRJNING	11
2.1 Vem gör vad inledningsvis?	11
2.1.1 Strategiskt uppdragsmöte inför förstudie	11
2.1.2 Förstudie och yttrande till nämnd	11
2.1.3 Investeringsbeslut i kommunstyrelsen	12
2.1.4 Programskede (Mer detaljerat lokalbehov)	12
2.2 Upphandling	12
2.3 Projektering (Ta fram ritningar)	12
2.4 Byggnation	12
2.5 Förvaltning – ansvarsfördelning stadsdels- och lokalnämnd	12-13
2.6 Tidsöversikt	13
2.6.1 Förutsättningar som försenar byggen	13
3. BEHOVSANALYS	14
3.1 Nyckeltal och ytbehov	14
3.2 Analys utifrån barnet/eleven	15
3.3 Inventera lokalbehov med en enkel checklista	16
3.4 Kursplanernas krav på lärmiljön	16
3.4.1 Inomhus	16-18
3.5 Samverkan, delaktighet och kommunikation	18-19
3.5.1 Medborgardialog	19

4. LÄRMILJÖNS UTFORMNING	19
4.1 Flexibilitet	19
4.2 Trygghet	20
4.3 Inomhus	20-21
4.4 Utomhus	21-22
4.5 Den sociala miljön	22
4.6 Informations- och kommunikationsteknik (IKT)	22-23
4.7 Ljud, ljus och luft	23
4.8 Interiör	24
5. RUMSMODELL	25
5.1 Entré	26
5.2 Kapprum, toaletter och skötrum	26
5.3 Utformning av skötrum	26
5.4 Arbetslagets yta (Förskola/skola)	27
5.5 Ytor med särskilda funktioner (Övriga lärmiljöer)	27
5.6 Yta för måltider	27
5.7 Elevhälsa	28
5.8 Expedition/Skolledning	28
5.9 Bibliotek, mötesplats/arbetstorg	28
5.9.1 Rekommendationer kring arbetstorget	28-29
6. BILAGOR	30
6.1 Checklista för enkel analys av lokalbehov (Mall)	30-31
6.2 Lärmiljö kopplat till läroplanen (Mall)	32
6.3 Kommunikationsplan (Mall)	33

1. OM RAMPROGRAMMET

De värdeord som varit styrande för ramprogrammet är *flexibilitet, trygghet* och *barnperspektiv*. Med dessa ord som utgångspunkt har ramprogrammet utformats med målsättning att skapa stimulerande lärmiljöer i förskola/skola.

Ramprogrammet ska vara ett stöd för stadsdelsförvaltningarna inför arbetet med nya förskole- och skolprojekt i Göteborgs Stad. Det ska också vara en handledning för lokalförvaltningens projektorganisation. Det skapar förståelse för stadsdelarnas behov och kan spara tid och resurser för att nå ett bra slutresultat. Målsättningen är att skapa goda förutsättningar för byggprojekt och kommande fastighetsförvaltning inom förskola och skola.

Ramprogrammet är till för att skapa ett riktmärke och ge vägledning i hur lärmiljöer för förskola och skola ska utformas vid nybyggnad och i tillämpliga delar vid ombyggnad. Det ska ge förutsättningar för hur man med hjälp av byggnader och närmiljö enligt vetenskap och beprövad erfarenhet skapar en trygg, säker och stimulerande arbetsmiljö, som stödjer lärande och undervisning på bästa sätt. Byggnaderna ska erbjuda plats för *inkludering, möte, kreativitet, nytänkande, motivation, lust, trygghet, rörelse, flexibilitet, kvalitet* och *stödja användning av informationsteknik*.

Byggnaderna utformas för att möta variationen av lärstilar och lärsituationer. Lärmiljön ska underlätta möjligheterna till att situationsanpassa lärandet, och kunna erbjuda en bred repertoar av metoder och lösningar för att nå *kunskap, lärande, kreativitet* och *entreprenörskap*. På så sätt får vi lärmiljöer där alla inkluderas genom att barn och elevers arbete sker tillsammans, samtidigt som deras unika talanger stöds genom möjlighet till *individuell specialisering* och *talangutveckling*. När det gäller den konstnärliga utsmykningen är det viktigt att verksamheten får utrymme för delaktighet.

Lärmiljöerna ska utformas så att de känns trygga och skapar förutsättningar för nolltolerans mot kränkningar och mobbning. De ska vara en mötesplats för gemenskap, där ingen diskrimineras av lokalernas utformning, utan möjliggör tillgänglighet för alla. Lärmiljöerna ska också fungera som plattform där närsamhället, barnen och eleverna möts och skapar förståelse för samverkan och demokrati, och i förlängningen stärker samhällsgemenskapen. Lärmiljöerna ska vara en central punkt i närsamhället.

1.1 Ramprogrammets utgångspunkter

Ramprogrammet utgår från *styrdokument för förskola och skola, Barnkonventionen, Göteborgs Stads budget, Nätverket för barn och unga i fysisk planering i Göteborgs Stad, Måltidsorganisation* samt *Program för Informations- och kommunikationsteknik (IKT)*. I följande stycken kan du läsa mer om dessa utgångspunkter.

Utöver ovanstående utgångspunkter har Lokalförvaltningen råd och anvisningar för byggprojekt som innehåller styrande och stödjande dokument; till exempel lokalprogram för förskolor, F-3 skolor, respektive 4-9 skolor. Dessutom måste projektledaren följa tekniska anvisningar.

1.1.1 Styrdokument för förskola och skola

Styrdokumenten för förskola och skola är bland annat *skollagen, läroplanerna* och *förordningarna*. I skollagen begränsas skollokalernas utformning till att det ska vara en ”god miljö” och läroplanen anger på liknande sätt att det ska vara en ”god utemiljö”. Det är sedan upp till kommunen att definiera dessa begrepp vidare.

Styrdokumentet ställer stora krav på att ta hänsyn till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans, som anpassats för att väga upp skillnader i deras förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Styrdokumentet ska göra att barnen och eleverna ska kunna utvecklas så långt som möjligt som individer. De ställer stora krav på flexibla och anpassningsbara lärmiljöer. Det vill säga lärmiljöer som främjar tillgänglighet, trygghet och varierade arbetssätt.

Styrdokumentet fäster stor vikt vid att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden som *samhällsmedborgare*. Förskolan och skolan ska samarbeta med hemmen för att främja barns och elevers allsidiga personliga utveckling till *aktiva, kreativa, kompetenta och ansvarskännande individer och medborgare* (SL 1 kap 4§). För att stödja detta synsätt måste lärmiljöerna samverka med närmiljön både genom en öppenhet kring att dela byggnaderna och utemiljön med andra verksamheter, men också genom att kunna utnyttja närliggande resurser för att skapa naturliga mötesplatser i samhället.

Styrdokumentet säger att alla som arbetar kring barnet/eleven ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling (SL1 kap 5§). Här måste lärmiljöerna stödja ett sådant tänk genom att skapa förutsättningar för att barnen/eleverna blir sedda, samt att den sociala miljön uppmuntrar till gemenskap.

1.1.2 Styrning av förskola och skola

I och med nya styrdokument för förskola/skola och en ny lärarutbildning påverkas hur kommunen ska organisera förskola/skolas verksamhet och lokaler. Förskolan/skolan styrs från och med 1 juli 2011 av både ny lagstiftning och ny läroplan som inriktar kursinnehåll och årskursindelning på ett annat sätt än tidigare. Det här är de stora förändringarna:

- Det nya nationella styrsystemet och den nya lärutbildningen påverkar organisationen. Ramprogrammet förordar en uppdelning mellan förskola, årskurs F-3 och årskurs 4-9.
- Betyg sätts från och med höstterminen 2012 terminsvis från och med årskurs 6.
- Den nya skollagen har skärpt kraven på behörighet för förskollärare och lärare.

Det är inte ett krav att skolorna ska organiseras i samma årskursindelningar som läroplanens kursplanindelning, utan kommunen själv väljer hur den kommunala skolan ska organiseras. Däremot är det viktigt att den organiseras på ett sådant sätt att de nationella styrdokumentens krav kan uppfyllas, inklusive nya krav på lärares ämnesbehörighet.

För att utbildningen för eleverna ska få den mest optimala organisationen är det önskvärt att den årskursindelas på ett sådant sätt att de stämmer överens med styrdokumentens indelning och lärarutbildningen. Samtidigt är val av skolorganisation en mycket stor fråga och det är viktigt att titta på andra faktorer innan man gör sin prioritering.

1.1.2.1 Pedagogiskt perspektiv

Ur det pedagogiska perspektivet påverkas byggnaderna av flera saker – *läroplanens uppdelning av årskurser, betygssättningen, rätten till lokaler anpassade till verksamheten och likvärdighet*.

Förskolans läroplan

Förskolans lokaler ska stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda en trygg omsorg. Lokalerna och utemiljön ska stödja barnens behov och utformas så att omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet.

Grundskolans/särskolans läroplan

I läroplanen delas det centrala innehållet och kunskapskraven upp i årskurs *F-3*, *4-6* och *7-9*. I läroplanen varierar innehållet beroende på vilket årskursblock som syftas. Lärmiljöerna behöver därför anpassas till respektive årskursblock.

Betygsättning

Betygsättningen sätts numera från årskurs 6, och från år 2015 måste betygen ges av lärare med ämnesbehörighet, det vill säga som har lärarlegitimation.

Beroende på skolorganisationens utformning kan vissa skolor behöva ha ett nära samarbete sinsemellan för att garantera eleverna den undervisning som de har rätt till, en undervisning med lärare som är behöriga att sätta betyg i ämnet. Detta kan till exempel innebära att man behöver dela på lärartjänster och lokaler. Mer om lärarbehörighet i kommande kapitel.

Rätt till lärmiljöer som stödjer läroplanen

Alla elever i grundskolan ska ha tillgång till ett skolbibliotek och elevhälsa. Lokalerna ska erbjuda ändamålsenliga lärmiljöer utifrån läroplanernas krav och årskurs.

Estetiskpraktiska ämnen

Lokalerna bör utformas som ateljéer och verkstäder. Vid utformning av lokaler för slöjd är det viktigt att utgå ifrån att det numera är ett ämne och eleverna får ett gemensamt slöjdbetyg.

Likvärdighet

Ramprogrammets målsättning är att skapa förutsättningar för likvärdiga lärmiljöer.

1.1.2.2 Behörighetskrav

Styrdokumentet och behörighetskraven påverkar hur man bör organisera förskola/skola. Inom förskolan krävs att en förskollärare planerar förskolans verksamhet och genomför arbetet tillsammans med arbetslaget. I årskurs *F-3* är kravet en grundskollärare som undervisar sin klass och fritidspedagoger som leder arbetet med skolbarnsomsorgen. I årskurs *4-6* har grundskolläraren behörighet för fem ämnen, i resterande ämnen ska undervisningen utföras av andra lärare med rätt behörighet. I årskurs *7-9* sker undervisningen av ämneslärare som undervisar i tre ämnen. Nedan beskrivs vad ramprogrammet rekommenderar avseende organisering av skola och hur lärarutbildningen ser ut.

1.1.2.3 Organisation av skolan

Generellt sett innebär kraven, framför allt när det gäller årskurs *4-9*, att ju mindre en skola är, desto svårare blir det att organisera den effektivt och med rätt lärarkompetens för alla elever. Större enheter och fler lärare ger ökade förutsättningar för tillgång till kompetens. För att uppfylla kraven för samtliga enheter/skolor kan lärare behöva byta arbetsplats eller resa mellan flera. Att i stor utsträckning ha fler lärare som besöker mindre enheter för att uppfylla kraven kan vara negativt då de behöver samverka med övrig personal på varje enhet för att kunna utveckla elevens hela lärmiljö.

I den nya lärarutbildningen går merparten av ämneslärare i gymnasieprogrammet (två ämnen), vilket innebär att andelen behöriga i tre ämnen kommer att minska. Det bör medföra att skolorna organiseras i större enheter.

1.1.2.4 Lärarutbildningen

För att få en förståelse för hur man bygger upp sin skolstruktur, är det bra att veta hur utbildningen ser ut för lärare. Hösten år 2011 startade den nya lärarutbildningen för lärare i grundskolan i grundlärarprogrammet eller ämneslärarprogrammet.

- Förskollärarprogrammet är inriktat på arbete i förskola eller förskoleklass.
- Grundlärarprogrammet är inriktat mot arbete på fritidshem, i förskoleklass eller i grundskolans årskurs 1–3 alternativt 4-6. Denna utbildning leder till grundlärarexamen.
- Ämneslärarprogrammet för skolår 7 – 9 är en annan del av lärarutbildningen. Inriktningen 7-9 ger behörighet att arbeta som lärare i årskurs 1 och uppåt beroende på ämnesval.
- Gymnasielärarprogrammet ger behörighet i två ämnen och även behörighet att undervisa i årskurs 7-9.

1.1.2.5 Ramprogrammets rekommendation

Med utgång från tidigare stycken rekommenderar ramprogrammet att man utgår från att bygga **större enheter (skolhus) och att fler lärare ger ökade förutsättningar för tillgång till kompetens.**

1.1.2.6 Val av skolorganisation

Vid val av skolstruktur är det viktigt att bygga skolor i lämplig storlek och med indelningar av årskurs med hänsyn till läroplan. Det är också av vikt att titta på ekonomisk effektivitet i form av optimalt lokalutnyttjande. Anpassningar och förändringar av skolorganisationen bör ske med målet att lyckas med det pedagogiska uppdraget samtidigt som resurserna nyttjas optimalt.

Utifrån ovan beskrivna förutsättningar och avvägningar föreslår ramprogrammet alternativ till organisation vid nybyggnad och ombyggnad.

F-3 skolor och 4-9 skolor: F-3 skolor kan enkelt ställas om till förskolor eftersom de har lokaler integrerade med fritidshem.

Större skolor: Ju mindre en skola är, desto svårare blir det att organisera den effektivt och med rätt lärarkompetens för alla elever. Större enheter/skolor för 4-9 och fler lärare ger ökade förutsättningar för tillgång till rätt ämneskompetens.

F-6 skolor kan inte räkna med specialsalar: Skolor med annan organisation än ovanstående, till exempel F-6, kan inte räkna med ombyggnad som omfattar specialsalar, så som bild-, musik-, hemkunskaps- eller NO-salar.

1.1.3 Barnkonventionen

Barnkonventionen antogs av FN 1989. Den definierar vilka rättigheter som gäller för barn i hela världen. Fyra huvudprinciper gäller:

- Alla barn och ungdomar ska behandlas lika
- Barns bästa ska beaktas i alla åtgärder som berör dem.
- Barn har rätt att överleva, leva och utvecklas.
- Barn ska få komma till tals i alla frågor som rör dem och barn och unga ska ha möjligheter att påverka.

Detta innebär att barn och ungas perspektiv ska vara en naturlig del i byggandet av samhället och barn/elever ska ges möjlighet till inflytande i planeringen av de byggnader och den utemiljö som de vistas i en stor del av sin vakna tid.

1.1.4 Göteborgs Stads budget

Barns fysiska miljö och barnperspektivet har uppmärksammats i Göteborgs Stads budgethandling för 2014. I avsnittet Barn och unga anges också inriktning och mål för verksamheten.

Ett prioriterat mål är att ”Barns fysiska miljö ska bli bättre” (s.23)

1.1.5 Nätverket barn och unga i fysisk planering i Göteborgs Stad

Barn och unga vistas i lärmiljöer en stor del av sin uppväxttid, och därför måste vi använda oss av två viktiga perspektiv:

- Barns perspektiv – barnets berättelse om sina behov
- Barnperspektiv – att utgå från barnets behov i processen

Nätverket Barn och unga i fysisk planering inom Göteborgs Stad är ett forum för samverkan kring metodfrågor om hur barnperspektiv ska kunna uppnås inom olika ansvarsområden. Utgångspunkten för nätverket är barnkonventionen och skrivningarna kring barnperspektiv i Göteborgs Stads budget. Nätverket har sett behovet av konkreta verktyg för handläggare och tjänstemän som ansvarar för att barnperspektivet och barns perspektiv finns med i hela förändrings- och förvaltningsprocessen. En gemensam modell i Göteborgs Stad för barnkonsekvensanalys (BKA), är ett led i det utvecklingsarbetet.

BKA, är ett analysverktyg för olika förvaltningar vid såväl underhåll och ombyggnad som i planprocesser inför större förändringar i den fysiska miljön. Det ska ge ett stöd för att i samverkan belysa vilka behov, tillgångar och brister som behöver lyftas fram utifrån barnperspektiv och barns perspektiv, samt beskriva konsekvenser av föreslagna åtgärder. Se stycke 2.2.

1.1.6 Måltidsorganisation

Kommunstyrelsen behandlade en slutrapport från *Projekt Måltid Göteborg* i juni 2010 med rekommendationer inför organisering av kök. Där framgår att organiseringen av kök beslutas av respektive nämnd, vilket innebär att lokalsekretariatet vid ny- och ombyggnad, endast föreslår vilken typ av kök, som är lämpligt för objektet.

I ramprogrammet rekommenderas att förskolor med fem avdelningar eller mer utrustas med tillagningskök. Nya skolor har oftast många elever och rekommenderas därför tillagningskök eller annan storkökslösning beroende på hur stadsdelen väljer att organisera sin produktion för all måltidsverksamhet i stadsdelen.

1.1.7 Göteborgs Stads program för Informations- och kommunikationsteknik (IKT)

Göteborgs Stad har sedan våren 2012 ett program för IKT, där inriktningen för IKT-arbetet beskrivs kopplat till skolutveckling i Göteborgs Stad. Bland de områden som lyfts som särskilt prioriterade märks "modern lärmiljö" där inriktningen uttrycks;

- Alla lärande erbjuds utmanande och stärkande lärmiljöer som skapar förutsättningar för ett aktivt, kreativt, engagerat deltagande i ett globalt nätverkssamhälle.

Även under andra rubriker i IKT-programmet ges inriktningar som påverkar vad och hur man bygger en skola framöver t.ex. under rubriken "Möjliggörande infrastruktur".

- Tillgången till Internet, datorer och annan teknik är avgörande för att alla verkligen ska få de möjligheter de har rätt till. Det är därför viktigt att alla barn/unga ges lika förutsättningar till ett lärande som stödjer ett tidsenligt arbetssätt och som inte är begränsat i tid, rum och omfattning.

IKT- programmet och den snabba förändringstakten inom IKT- området ställer stora krav på att ramprogrammet uppdateras för att möta nya behov och nya krav.

1.2 Arbetssätt

I skollagen ställs krav på att förskolans och skolans verksamhet ska bygga på vetenskap och beprövad erfarenhet. Vid varje byggnation ska erfarenheter och lärdomar tillvaratas och användas för att vidareutveckla ramprogrammet. Ny forskning och nya kunskaper som växer fram ska användas vid den årliga revideringen av ramprogrammet. Det är särskilt viktigt inom IKT-området där utvecklingen går snabbt framåt.

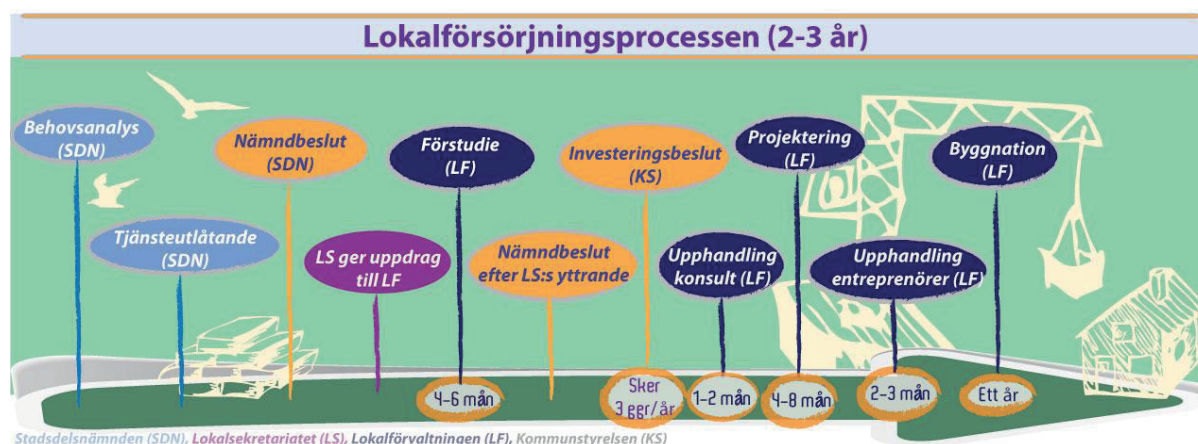
För att Göteborg ska klara av att möta den internationella konkurrensen på arbetsmarknaden behöver vi stödja utvecklingen av kreativt och entreprenöriellt tänkande. Det handlar om att skapa förutsättningar för våra barn och elever att använda den allra senaste teknologin, att få utveckla talanger och att man är tolerant och respektfull i mötet med människor och miljö. Stadens förskolor och skolor ska utformas så att de stödjer en sådan utveckling.

Ramprogrammet ska tillämpa en visionär syn på pedagogik i ständig utveckling, där barns och ungas lärande fokuseras.

Ramprogrammet ska erbjuda öppna och flexibla arbetsmiljöer och ge stöd i att åstadkomma kreativa, nytänkande och kvalitativa lokaler för all verksamhet som rör förskola/skola.

2. LOKALFÖRSÖRJNING

Lokalförsörjningsprocessen innehåller en rad aktiviteter med flera ansvariga parter. Här förklaras vem som gör vad och vad varje aktivitet innehåller.

2.1 Vem gör vad inledningsvis?

Lokalsekretariatet genomför vår- och höstdialog med stadsdelsförvaltningarna för att identifiera kommande lokalbehov utifrån *befolkningsutveckling, andra utförare och kommande behov av ersättningslokaler för befintliga fastigheter*. Ansvarig stadsdelsnämnd ger därefter uppdrag till lokalsekretariatet för att täcka kommande lokalbehov.

Lokalsekretariatet gör en första bedömning av stadsdelsnämndens begäran av lokaler och lämnar sedan ett uppdrag vidare till lokalförvaltningen. Där utses en projektledare som genomför en *förstudie*, som utgår från stadsdelens lokalbehovsanalys (se checklista i bilaga 1.1) Efter avslutad förstudie och rekommenderad lösning för att täcka lokalbehovet lämnar lokalsekretariatet ett yttrande med beräknad investering och hyreskostnad till ansvarig stadsdelsnämnd, som beslutar om fortsatt process. Om detaljplan för området finns och medger verksamhetens ändamål beräknas lokalförsörjningsprocessen ta 2-3 år.

2.1.1 Strategiskt uppdragsmöte inför förstudie

Lokalförvaltningens projektledare kallar till ett strategiskt uppdragsmöte mellan *projektledare, kontaktperson lokalsekretariatet, sektorschef för utbildning, sektorschef för måltid, kontaktperson för stadsdelsförvaltningen* och *lokalförvaltningens förvaltare*. Sektorschefen avgör om ytterligare personer från stadsdelsförvaltningen ska vara med på mötet. Tänk på att ansvaret för kök och måltid ligger på annan sektor än utbildning vilket oftast innebär att chef för kost- och måltid behöver kallas till strategiskt uppdragsmöte.

Projektledaren måste inhämta besked om och hur stadsdelen tänker göra kring: *checklista för enkel analys av lokalbehov, barnkonsekvensanalys (BKA), krav på lärmiljön, kommunikationsplan* och eventuellt *medborgardialog*.

2.1.2 Förstudie och yttrande till nämnd

En förstudie genomförs för att få ett underlag för beslut i stadsdelsnämnden. Förstudien redovisar bland annat den ekonomiska konsekvensen för stadsdelsnämnden i form av ökad hyra för det föreslagna alternativet.

2.1.3 Investeringsbeslut i kommunstyrelsen

När stadsdelsnämnden fattat beslut om att gå vidare med lokalförsörjningsprocessen enligt genomförd förstudie begär stadsdelsnämnden att få disponera investeringsmedel för projektet hos kommunstyrelsen. Begäran görs via lokalsekretariatet.

Kommunstyrelsen behandlar investeringar i samband med budgetbeslut för planperioden (fullmäktiges budget) och i samband med kompletteringsbudget. Det sker tre gånger per år: i februari, juni och oktober.

Investeringar under 10 miljoner kronor beslutas av enheten för lokalsekretariatet på delegation.

2.1.4 Programskede (mer detaljerat lokalbehov)

Beroende på projektets karaktär och förstudiens omfattning krävs ett programskede (mer detaljerat lokalbehov), som mer konkret specificerar lokalbehovet. I programskedet är medverkan från stadsdelens verksamhet av stor vikt. Det framtagna byggnadsprogrammet utgör underlag för konsultupphandling (se nästa stycke) och projektering, det vill säga ta fram ritningar.

2.2 Upphandling

Med offentlig upphandling avses de åtgärder som vidtas av en upphandlande myndighet, till exempel Göteborgs Stad lokalförvaltningen, för att tilldela ett kontrakt som avser *varor, tjänster (arkitekter, teknikkonsulter) och entreprenader så som byggentreprenader*. Dessa upphandlingar genomförs enligt Lagen om offentlig upphandling (LOU 2007:1091).

Syftet med upphandlingsreglerna är att upphandlande myndighet på bästa sätt ska använda de offentliga medel som finansierar offentliga upphandlingar genom att dra nytta av konkurrensen på marknaden. Detta är en tidskrävande process, som innebär att ett förfrågningsunderlag tas fram och efter att anbud inkommit, utvärderas dessa efter en i förväg uppställd mall. Upphandlingsprocessen gäller och utförs generellt i varje byggprojekt inför projektering och därefter inför byggnation.

För att hitta ramavtal inom önskat område söker du i det webbaserade inköpsstödet Winst. Du kan också läsa mer om vad ett ramavtal innebär hos Upphandlingsbolaget.

2.3 Projektering (ta fram ritningar)

Efter avslutad konsultupphandling startar projektering, som är en detaljbeskrivning av kommande byggnation. I detta skede söker lokalförvaltningen även bygglov via Stadsbyggnadskontoret.

2.4 Byggnation

I ett normalstort projekt tar byggnationen cirka ett år. Vid tidsbegränsade bygglov för tillfällig verksamhet med modul/paviljonglösningar är byggtiden avsevärt kortare - cirka sex månader.

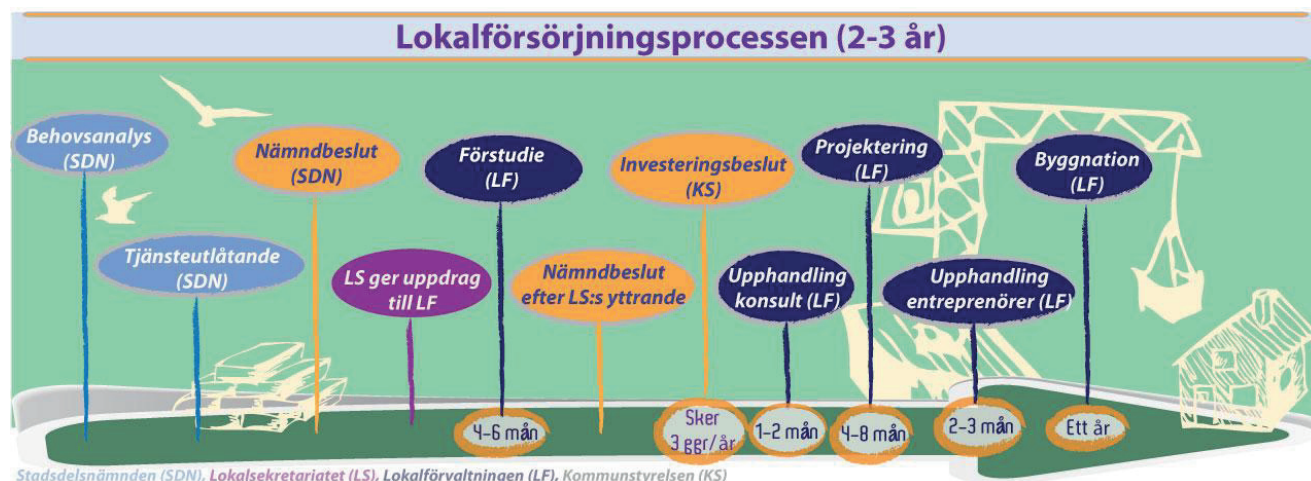
2.5 Förvaltning – ansvarsfördelning mellan stadsdels- och lokalnämnd

Efter slutförd byggnation och godkänd slutbesiktning tar lokalförvaltningen över förvaltningen av byggnaden och fastigheten. Ansvarsfördelning mellan stadsdelsnämnd och lokalnämnd regleras i den så kallade X-listan - "Ansvarsfördelning i fastighetsförvaltning" som finns på lokalförvaltningens hemsida.

Vissa lokalförsörjningsprojekt sker genom inhyrning och genomförs då på annat sätt. Då ansvarar fastighetsägaren för projektering och byggnation.

2.6 Tidsöversikt

Lokalförsörjningsprocessen är processen från att stadsdelsförvaltning/nämnd identifierat ett behov av lokaler utifrån till exempel befolkningsutveckling till inflyttad byggnad. Nedan ser du de olika stegens ordning och ungefär hur lång tid varje steg kan ta.

1. Behovsanalys (SDN)
2. Tjänsteutlåtande i stadsdelen (SDN)
3. Nämndbeslut i stadsdelen (SDN)
4. Lokalsekretariatet ger uppdrag till Lokalförvaltningen (LS/LF)
5. Förstudie/Lokalprogram 4-6 mån (LF)
6. Nämndbeslut efter Lokalsekretariatets yttrande (SDN)
7. KS-investeringsbeslut (3 ggr per år) (KS)
8. Upphandling av konsult 1-2 mån (LF)
9. Projektering 4-8 mån (LF)
10. Upphandling entreprenörer 2-3 mån (LF)
11. Byggnation 12 mån (LF)

2.6.1 Förutsättningar som försenar byggen

När ny detaljplan eller ändring av befintlig detaljplan krävs till exempel då ett nytt bostadsområde planeras, måste man räkna med förlängning på 1-2 år för lokalförsörjningsprocessen.

3. BEHOVSANALYS

För att kunna tillgodose verksamhetens behov på bästa sätt vid ny- eller ombyggnad krävs att verksamheten gör en rad analyser till förstudien. Först och främst är det viktigt att göra en enkel behovsanalys (se bilaga 6.1), som lämnas till lokalförvaltningens projektledare när projektorganisationen inför byggprocessen startar sitt arbete.

3.1 Nyckeltal och ytbehov

Inför stadsbyggnadskontorets arbete med ny detaljplan för nya bostadsområden bör det avsättas tillräckligt stor yta för allmänt ändamål med generell byggrätt så att kommunen kan agera flexibelt och långsiktigt för att kunna svara mot det kommunala servicebehovet.

Stadsdelsförvaltningarna och stadsledningskontoret/lokalsekretariatet bevakar tillsammans med fastighetskontoret och stadsbyggnadskontoret att tillräcklig yta avsätts för till exempel förskola/skola när nya detaljplaner påbörjas. Utifrån barnperspektivet uppmärksammas speciellt att yta för utemiljö tillgodoses. Staden ger här olika förutsättningar, eftersom en förtätning i befintlig stadsmiljö inte kan ge lika stor utemiljö som vid etablering i nya bostadsområden. En målsättning för förskolebarns utemiljö är 35 m²/barn, 20 m² för yngre barn i skolan och 15 m² för äldre barn i skolan. Detta för att yngre barn kräver större ytor utomhus. Utemiljön ska vara så flexibel att den kan anpassas för både F-3-skola och förskola. Nedan presenteras de nyckeltal som gäller som planeringsnorm vid nybyggnad och i tillämpliga delar vid om- och tillbyggnad.

Nyckeltal (LOA):	Förskola	Skola
Yta per avdelning /arbetslag	140 m ² /avdelning	Årskurs F-3: Ca 550 m ² /arbetslag m ca 100-120 elever Årskurs 4-9: Ca 450 m ² /arbetslag m ca 90 elever
Yta per barn/elev inomhus	10 m ²	Skola :10 m ² / elev Grundsärskola: 20 m ² /elev Träningsärskola: 40 m ² / elev
Yta per barn/elev utomhus	35 m ²	Årskurs F-3 → 20 m ² Årskurs 4-9 → 15 m ²

När du räknat färdigt summan av ovanstående kallas det *lokalarea* (LOA) och anger den totala lokalytan, det vill säga summan av de rum och utrymmen som krävs i en förskola eller skola för att kunna bedriva sin verksamhet. I den ingår till exempel *personalrum, arbetsrum, klassrum, avdelningsyta, pausrum, specialsalar, bibliotek, toaletter, matsal, storkök, förråd, idrott etc*, samt *kommunikationsytor* (korridorer mm). Det är LOA-ytan man sedan betalar hyra för. Det som inte ingår i LOA är teknikutrymmen så som *fläktrum*. Ytan för idrott ingår inte i 10 m²/elev men däremot som del av LOA-ytan som man betalar hyra för.

Målsättningen är att bygga större förskolor med 5-6 avdelningar när fastigheten/ytan tillåter. Det blir snabbare och effektivare för kommunen att bygga två fastigheter à sex avdelningar än till exempel fyra stycken byggnader med tre avdelningar i varje hus. Att bygga både förskolor och skolor i två plan är också möjligt där detaljplan tillåter.

Exempel:

	Förskola (med fem avdelningar och tillagningskök)	Skola (F-3 med 200 elever)
Verksamhetsyta (LOA)	Ca 90 barn x 10 m ² = 900 m ²	Ca 2 000 m ²
Lekgård	Ca 90 barn x 35 m ² = 3150 m ²	Ca 4 000m ²
Tomt	Ca 4-5000 m ² beroende på fastighetens förutsättningar och läge	Ca 6 000m ²

3.2 Analys utifrån barnet/eleven (barnperspektiv, barns perspektiv)

Verksamheten ansvarar för att genomföra en *barnkonsekvensanalys* (BKA). Som verktyg för detta har stadsbyggnadskontoret tagit fram en mall (BKA- verktyg för barnkonsekvensanalys), som återfinns på deras hemsida. Inför en lokalplaneringsprocess förväntas verksamheten ha analyserat BKA enligt *samspel, lek och lärande, vardagsliv, identitet samt hälsa och säkerhet* i fyra dimensioner ; *byggnad och plats, närmiljö, stadsdel samt stad*.

Samtliga områden analyseras efter följande rubriker: *inventering, åtgärder och konsekvenser*.

	Byggnad & plats	Närmiljö	Stadsdel	Stad
Sammanhållen stad	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser
Samspel, lek och lärande	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser
Vardagsliv	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser	Inventering☐ Åtgärder☐ Konsekvenser

Identitet	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser
Hälsa och säkerhet	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser	Inventering□ Åtgärder□ Konsekvenser

3.3 Inventera lokalbehov med en enkel checklista

En enkel genomgång av lokalbehovet behöver göras för att synliggöra konkreta behov av lokaler för verksamheten. Lokalbehovet ska göras i dialog med medarbetare och brukare och med utgångspunkt i ramprogrammet. Som stöd för den inventeringen finns en checklista för enkel analys av lokalbehov, som du hittar som bilaga 6.1.

3.4 Kursplanernas krav på lärmiljön

Nedan finns de *generella riktlinjer* kring lärmiljö som kursplanerna anger och som är viktiga att tänka på under planering av miljöerna. I kursplanerna finns olika innehåll beroende på vilken åldersgrupp det gäller. Allt går inte att lösa inom skolans fysiska byggnad, utan eleverna måste utnyttja kommungemensamma anläggningar.

Se över lokaler och platser i närmiljön och se om vissa aktiviteter kan förläggas där, till exempel *orientering, simning, friluftsliv, fältstudier och observationer*, samt möjlighet att *studera ekosystem*.

Om du vill ha information kring en specifik årskurs läs vidare på Skolverkets hemsida. www.skolverket.se

3.4.1 Inomhus

Idrott och hälsa

För detta ämne behöver det finnas plats för lek och rörelse både inom- och utomhus. Det ska finnas plats att *klättra, springa och dansa*. Man ska kunna

- röra sig i vatten och simma
- orientera sig i närmiljön samt ha tillgång till friluftsliv
- ha tillgång till gymnastikredskap
- utöva styrketräning, konditionsträning och mental träning

Musik

För ämnet musik ska det finnas plats för sång, att skapa musik, för instrument och *förvaring, till exempel slagverk och stränginstrument*. Det bör finnas;

- en god akustik
- plats för musikframträdanden
- ljudisolerade rum

Biologi

Inom ämnet biologi är det bra om lärmiljön bidrar till att visa;

- årstidernas växlingar
- magnetism och ledningsförmåga (till exempel vattenmöjligheter)
- fast form, flytande form och gasform
- luftens egenskaper, avdunstning och filtrering
- fältstudier och observationer i närmiljön
- ekosystem, fotosyntes, förbränning och naturen som rekreation

Fysik

Inom ämnet fysik är det bra om lärmiljön bidrar till att visa;

- kraft, rörelse och friktion, till exempel genom gungor och rutschkanor
- balans, tyngdpunkt och jämvikt
- material och ämnen i vår omgivning samt källsortering
- kondensering, smältning och stelning, filtrering och avdunstning
- väderfenomen, till exempel hur vindar uppstår och temperaturhantering
- elektriska kretsar, magneters egenskaper
- hur ljud uppstår, ljuskällor, tidmätning, elanvändning
- tryck, volym, densitet
- fart, tryck och effekt

Kemi

Inom kemi behöver man kunna hantera lösningar och blandningar vilket bland annat kräver att man har ett dragskåp. Man ska också kunna blanda kemiska ämnen och då bör man tänka på att kunna *isolera dofter/lukter*.

Slöjd

I ämnet slöjd behöver det finnas plats för *sågning, tovning, handverktyg, metall, trä och textil*. För detta behövs, precis som för NO-ämnena, en god ventilation och processventilation enligt föreskrifter från *Arbetsmiljöverket*.

Slöjdlärare behöver tillgång till vissa redskap och maskiner (till exempel *bandsåg, pelarborr* och *planhyvel*) för att förbereda materialet till eleverna, om det inte finns möjlighet att detta levereras på annat sätt.

Vid utformning av lokaler för slöjdämnet är det viktigt att utgå ifrån att slöjd är ett ämne och eleverna ska ha ett betyg i ämnet slöjd. Det går inte att läsa i styrdokumentet hur slöjdsalen ska utrustas men lokalerna bör utformas som *ateljé* och *verkstad* i stället för de gamla benämningarna *trä/metall* respektive *textil*. Tanken är att dela upp den gamla beräknade ytan för slöjdämnet i tre delar – *mjuk, hård* och *redovisning*. Lokalerna ska ge möjlighet för fokus på både *produkt* och *process*.

Utomhusmiljö

Det är av vikt att se kopplingarna mellan tänkt lärmiljö och vad läroplanen säger om utomhusverksamhet. I utomhusmiljön ska det finnas plats för *lek och rörelse, att kunna klättra, springa och dansa*. Det är också bra om man kan utforska *kraft och rörelse*, till exempel *friktion, tryck, volym, hävarmar* och *magnetism*. Det är också bra om man kan;

- se årstidernas växlingar
- ha möjligheter till källsortering
- ha en plats för framträdanden (alternativt i närmiljön)

För att se kopplingar mellan planerad utemiljö och läroplanen föreslår vi en mall som du hittar som bilaga 2. Du hittar ett exempel, anpassad för förskola, på mallens uppbyggnad på nästa sida.

Exempel på användning av checklistan från Kannjutaregatans förskola:

Vad säger läroplanen?	Hur bör gården utformas för att det ska kunna uppnås?	Hur ser gården ut idag?	Önskvärda åtgärder
Förskolans övergripande uppdrag: Förskolan ska erbjuda barnen en trygg miljö som samtidigt utmanar och lockar till lek och aktivitet. Den ska inspirera barnen att utforska omvärlden.	Gården ska vara tillräckligt stor, bestå av många olika karaktärer – naturlika karaktärer är särskilt viktiga, vara rik på löst material, tillåtas vara stökig, vara fysiskt utmanande, halvskuggig och säker.	Gården är ganska stor men det går också många barn på förskolan. Den är väldigt fattig på naturlika miljöer och är överlag ensidig med mest sand- och asfaltytor. Den saknar platser av varierad karaktär och tillgång till löst material. De fysiska utmaningarna är också för få. Gården är väldigt väderexponerad.	Satsa på fler karaktärer och mer löst material. Det skulle också vara bra med stockar, stenar och liknande för mer utmanande lek. Fler träd, buskar och tak behövs för att skydda mot sol och regn.

3.5 Samverkan, delaktighet och kommunikation

Det är viktigt i alla delar av lokalplaneringsprocessen att samverka och kommunicera med berörda parter och göra dem delaktiga i det som händer. Detta krävs för att ta beslut baserade på fakta och för att kunna arbeta *proaktivt*. Det är viktigt att *ta del av andras erfarenheter* och att *förankra processen* hos de berörda både internt och externt. Samverkan och kommunikation måste ske kontinuerligt och säkras vid de olika delarna av projektet.

Ett första steg i ett kommunikationsarbete är att identifiera vilka som är projektets *intressenter*, det vill säga vilka är direkt och indirekt berörda, eller allmänt intresserade. Nedan följer några idéer som man kan utgå från när man planerar fortsatt kommunikation.

Enligt det demokratiska uppdraget i skolans styrdokument ska planeringen av lärmiljöer ske i samverkan med skolans *elever, vårdnadshavare, ledning* och *anställda* samt *arbetsmiljöombud* och *fackliga organisationer*. Detta kan i förlängningen också ses som en del i den demokratiska lärprocess som barn och elever ska ta del av, där de bland annat kan lära sig om *kommunens budget* och *statliga styrdokument*.

Fundera på vilka samverkansformer som passar bäst för *lokala skolstyrelser, brukarråd* och *handikapporganisationer*.

Identifiera vilka intressenter som finns i närsamhället och som kan samverka med verksamheten. De kan vara direkt berörda av projektet genom att ni till exempel delar lokaler, eller för att ni påverkas av varandra på något annat sätt.

Tänk igenom hur kommunikation ska ske med *verksamhetsföreträdare, fackliga företrädare, skyddsombud, förvaltningsledning, kommunstyrelsen, stadsledningskontorets lokalsekretariat och lokalförvaltningen*. Se mer under punkt 5. Planera för hur samverkan och kommunikation ska ske med *entreprenörer*.

Vi rekommenderar att projektgruppen skapar en *kommunikationsplan* när intressenterna är identifierade för att bestämma vad ni behöver kommunicera med vilken grupp, hur den kommunikationen ska ske, när eller hur ofta den ska ske och vem som är ansvarig för att den sker. Förslag på en mall för kommunikationsplan finns i Bilaga 6.3.

När du kommunicerar är det viktigt att du ger information som är vårdad, enkel och begripligt. Använd råd från Språkrådets Klarspråk-satsning. Läs mer här:

<http://www.sprakradet.se/klarsprak>

3.5.1 Medborgardialog

En idé för stadsdelen kan vara att träffa intressenter i grupp för att göra dem delaktiga, samverka och kommunicera över tid. Det är då viktigt att tydliggöra syftet med dessa möten till exempel informationsmöten eller möten för att skapa samverkan och delaktighet? En modell för detta är det som kallas medborgardialog. Du kan läsa mer i skriften "11 tankar om medborgardialog i styrning" som getts ut av Sveriges kommuner och landsting (SKL).

4. LÄRMILJÖNS UTFORMNING

I nedanstående text och bild beskrivs ramprogrammet. Först ges en översikt över vilka lokaler som bör finnas och dess samband. Sedan beskrivs den *sociala miljön, utemiljön, informationsteknik* och *interiör*.

4.1 Flexibilitet

I ramprogrammet ingår att skapa en flexibel lärmiljö som kan anpassas till ändrade förutsättningar i tid och rum. Det här menar vi med en flexibel lärmiljö:

- Lärmiljön ska kunna följa förändrade åldersstrukturer på barn och elever över tid, det vill säga efter olika verksamheters behov - till exempel om förutsättningarna kräver att en befintlig förskola behöver omvandlas till en F-3 skola, eller tvärtom.
- Lärmiljön ska kunna anpassas till följd av ändrade organisationsstrukturer, till exempel ökning eller minskning av antalet avdelningar.
- Lärmiljön ska stödja olika lärtilar – det vill säga olika sorters pedagogik och arbetssätt. Den ska kunna förändras i takt med samhällsförändringar där inte minst snabb teknikutveckling ställer stora krav på förskolans och skolans verksamhet.
- Det ska finnas variation i den fysiska miljön så att man kan välja att sitta i allt från en stor samling till ett eget krypin för *reflektion* och *avkoppling*.
- Det är viktigt att se hur man kan samverka och vara flexibel inför sin närmiljö. Det vill säga att se till närsamhällets förutsättningar och hur man kan utnyttja dess resurser. Kanske finns det en närhet till andra lokaler som kan erbjuda kök, idrottshall eller liknande.

4.2 Trygghet

En av tankarna med ramprogrammet är att skapa en miljö för möte och samverkan. Miljön ska vara normbildande i en positiv anda där man känner *gemenskap* och *trygghet*. I det ingår också att lärmiljön fysiskt ska förebygga brott och trakasserier.

Brottsförebyggande rådet (*”Att förebygga brott och problembeteenden i skolan” 2012*) menar att det är viktigt att bygga en lärmiljö som minimerar otrygga platser. Enligt deras undersökning förekommer främst *sexuella trakasserier, kränkningar* och *mobbning* i *elevskåpshallar, utanför och i klassrum*. *Stöld och skadegörelse* sker oftast vid *elevskåpen och i klassrummet*. Elever känner sig mest otrygga utanför klassrum, vid elevskåp och i kafeteria och uppehållsrum. Detta kan förebyggas genom:

- Att vuxna är närvarande
- Att se till att det finns en insyn i dessa platser genom utformningen av lokalen samt att sätta in fönster och glaspardier och lägre skåp.

Trygghet handlar också om att pedagogerna ska känna sig trygga med sin arbetsmiljö och för barnens säkerhet. Exempelvis bör räcken och staket ha en sådan höjd att de klarar att barn står på en stol utan risk för att trilla ner. Leksaker ska inte heller kunna tappas ned på barn som finns på våningsplan under. Det kan även handla om avgränsningar med grindar eller annat kring trappor, avsatser eller entrédörrar.

När det gäller utemiljön är det viktigt att säkerställa växtval ur ett säkerhets- och barnperspektiv.

För att skapa trygghet är det viktigt att inte bygga skåpshallar och undanskymda anonyma uppehållsrum. Skapa istället en närmiljö anknuten till arbetslaget där det finns plats för pauser och förvaring integrerat med lärmiljön.

4.3 Inomhus

Lokalerna ska utformas så att de enkelt kan anpassas till nya krav och förutsättningar som styrdokumentet anger. Lokalerna organiseras på ett sådant sätt att verksamhetsrummen kan användas som en gemensam resurs och är tillgängliga för alla på förskolan/skolan. Rummens användning är inte på förväg bestämd utan ska kunna anpassas till den pedagogik och den verksamhet som använder lokalerna. Som riktvärde för yta per barn gäller 10 m² i förskolan och i skolan (se kapitel 3.1 Nyckeltal och ytbehov).

De fackliga organisationernas skyddsombud ska delta vid planering av nya eller ändrade lokaler, *anordningar, arbetsprocesser, arbetsmetoder* och *arbetsorganisation* enligt *Arbetsmiljölagen kap 6 § 4*. Inför bygglov skriver skyddsombuden under en blankett där man anger om man deltagit enligt lag och om man har synpunkter på den slutliga lösningen. Det ska också utifrån lagstiftning finnas en *elevrepresentation* i byggprojektet. Det är således viktigt att i ett tidigt skede involvera *skyddsombud* i lokalplaneringsprocessen.

Lokalerna ska skapa förutsättningar för olika typer av mötesplatser för samverkan och samarbete så att det sker ett *kunskapsutbyte mellan elever, enskilda lärare, arbetslag, ämnesgrupper* och *närsamhället*.

Det är viktigt att de förskolor/skolor som byggs blir nytänkande och genomtänkta. Om-, till- och nybyggnader ska omfatta förskolans/skolans totala miljö – både den *inre och yttre miljön, inredning, möblering, lek- och idrottsytor*. Lokalerna ska stödja läroplaner och övriga styrdokument för utbildningsväsendet.

Utformningen av lokalerna ska utgå ifrån individorienterat bemötande och lärande, samt ämnesövergripande barn- och elevaktiva arbetssätt. Lokalerna ska formis så att de *underlättar samverkan mellan olika ämnen och stödjer en modern organisation med olika former av grupperingar av barn, elever och personal samt inbjuder till användning av modern teknik*. Lokalerna ska präglas av *demokratiska grundbegrepp, tillgänglighet, öppenhet och kommunikation*. Det ställer bland annat krav på en miljö som är tillgänglighetsanpassad.

4.4 Utomhus

Byggnadernas utemiljö är en viktig del av förskolans/skolans lärmiljö. Här skapas möjlighet för uterum för alla årstider - kanske i form av amfiteatrar, rum under tak, vattenlek eller liknande.

De skiftande naturtyperna ska tas tillvara för både lek och lärande. Naturliga material och element bör användas som bas för de lekområden som skapas. Hälsa, natur och miljö kan ligga som grund för lärandet och förståelsen av helhet. Det är ur verksamhetssynpunkt önskvärt att kunna skjuta på investeringar i utemiljö så att förskolan/skolan får en chans att växa in i vilket behov som faktiskt föreligger med den verksamhet som man bedriver. Man har då också möjlighet att få till en bra barn- och elevmedverkan. Det är viktigt med en dialog mellan stadsdelsförvaltningen och lokalförvaltningen om hur gården ska användas och hur den ska skötas.

Utemiljöerna bör planeras så att barnen får tillräckligt med skugga. Man bör till exempel planera för buskar och träd som kan skapa *skugga* eller bygga andra *solskydd* till exempel skärmtak. Skärmtak är också viktiga för möjligheten till verksamhet utomhus som att äta mellanmål ute etc. Utemiljön ska vara *tillgänglighetsanpassad*.

Det ska finnas god belysning utomhus så att barnen kan vara ute och leka även under den mörka årstiden. Beroende på gårdens förutsättningar och verksamhetens behov kan det också vara aktuellt att dela av gården i mindre gårdar för att underlätta överblickbarheten.

Ramprogrammet sätter fokus på fyra områden inom utemiljö:

Situationer i social gemenskap

Det är viktigt att alla barn känner sig trygga, att de tillhör en gemenskap och att de lär sig att känna *empati* och ta *ansvar*. Miljön ska uppmuntra till aktiviteter som skapar detta.

Aktivera alla sinnen

Det är viktigt att miljön ger *upplevelser* och *inbjuder till roliga aktiviteter*. Barnen ska även få känsla av att de kan *påverka miljön och vara delaktig i den*.

Ge plats för rörelse

Miljön ska inbjuda till *rörelse*, det måste finnas plats för rörliga aktiviteter. Den ska också erbjuda *balans- och tekniska övningar* för utvecklingen av barnets motorik.

Stimulera kreativitet

Miljön ska *inbjuda till skapande* och erbjuda en variation av skapandematerial. Det ska vara en miljö som går att *utforska* och *testa* över tid.

4.5 Den sociala miljön

Den kommunala förskolan, grundskolan, gymnasieskolan och särskolan i Göteborg har en gemensam *verksamhetsidé*. Syftet med verksamhetsidén är att den ska leda till en högre måluppfyllelse och en utveckling av ledarskapet hos skolledare och lärare. Idén består av tre punkter som lyfts fram ur lokala och nationella styrdokument:

- Inre motivation och lust att lära
- Delaktighet och medskapande
- Helhetssyn

De tre punkterna ovan omfattar både elever och personal. Alla ska känna lust att lära, vara delaktiga i arbetet och få sina kunskaper och färdigheter insatta i ett sammanhang.

Att leda och styra förskola/skola inom Göteborgs Stad genom en verksamhetsidé ställer stora krav på att miljön speglar och skapar lust, motivation och medskapande för barn och elever i allt arbete som genomförs. Arbetet på förskolan/skolan och lokalernas utformning ska utgå från en helhetssyn som skapar förutsättningar för en verksamhet där helheten är större än delarna var för sig.

Uppgiften för förskola/skola handlar om *trygghet, gemenskap, personlig utveckling och lusten att lära*. Byggnaderna ska utformas så att de kan användas för såväl lek som lärande. Det ställer stora krav på en *vacker, spännande och annorlunda arbetsmiljö som manar till handling, uppmuntrar till experiment, stimulerar kreativitet och ger sinnliga upplevelser*. Lokalerna måste därför *anpassas till barns och elevers olika förutsättningar och intressen*.

Byggnaden behöver erbjuda trivsamma, ljusa och inbjudande *pausrum*. Det är viktigt att dessa ligger centralt och lättillgängligt. Personal och elever ska kunna ha gemensamma pausrum, kafeterior etc. Både elever och personal har behov av utrymmen, som ger lugn, stillhet och rekreation. Byggnaden ska vara *tillgänglig, öppen, luftig och inbjudande*. Skolans utformning bör uppmuntra ansvarstagande för den gemensamma miljön - på så sätt kan vackra och naturliga material användas.

4.6 Informations- och kommunikationsteknik (IKT)

Informations- och kommunikationsteknik (IKT), är ett område där förändringar sker i en snabb takt och där utvecklingen förändrar förutsättningar för lärande på ett radikalt sätt. Det finns forskare som hävdar att IKT förändrar lärandet i grunden, både kring hur vi lär oss, och vad vi behöver lära oss. Detta får konsekvenser för de fysiska rummen. Det innebär att IKT-perspektivet måste finnas med i arbetet med att bygga lärmiljöer i Göteborg. Inom Göteborgs Stad finns det ett IKT-program för utbildningsområdet. Det visar vad förvaltningarna ska uppnå inom området och vilka prioriteringar som är övergripande. Du hittar IKT-programmet i sin helhet [*här*](#).

Den fysiska lärmiljön måste ge plats åt teknisk flexibilitet och förutsättningar för IKT. Det innebär att det ska finnas tillgång till IKT i hela byggnaden oavsett målgrupp/åldersgrupp och vilken verksamhet det gäller. Det ska finnas plats för digitala verktyg så som bärbara enheter, skrivtavlor och digitala studios. Den tekniska infrastrukturen måste erbjuda en variation av digitala verktyg för att främja olika lärstilar och kunna möta omvärlden.

Barn och elever lär och utvecklas ständigt, både i fysiska och digitala miljöer, därför ska den fysiska miljön stödja och skapa förutsättningar för den digitala.

Uppkoppling

Här krävs relevant omvärldsbevakning eftersom förutsättningarna ändras i snabb takt.

Mötes- och arbetsplatser

Det ska finnas varierade mötes- och arbetsplatser beroende på hur en arbetsgrupp vill arbeta och deras lärtill. Dessa platser måste stödja användningen av digitala verktyg och miljöer.

4.7 Ljud, ljus och luft

Det finns riktlinjer för ljud, ljus och luft som måste följas. Det är viktigt att se förskolan och skolan som en arbetsplats där både barn, ungdomar och anställd personal omfattas av Arbetsmiljölagen. För mer tips om hur du kan minska bullernivån redan vid planering av nybyggnad finns boken *Ljudlig miljö* som ges ut av Sveriges kommuner och landsting (SKL).

Viktiga riktlinjer att följa:

Ljud: Det finns undersökningar som visar att höga bullernivåer påverkar inlärning hos barn då de kan ha svårare att uppfatta tal, men också att de kan få koncentrationssvårigheter som försvårar lärsituationen. Ett annat problem med buller är att både barn, ungdomar och personal kan drabbas av ljudtrötthet (tinnitus), vilket är en arbetsmiljöfråga.

Ljudnivån på förskolegården ska inte ligga över 55 dBA ekvivalentnivå utomhus, eller 30 dBA inomhus (45 dBA är maxnivå enligt Socialstyrelsen). Om detta inte uppnås på hela förskolegården ska helst 80 procent av gården eller minst 50 procent av gården ha ljudnivåer under 55 dBA ekvivalentnivå.

Om ljudnivån är högre än dessa riktvärden ska åtgärder vidtas för att nivån ska minska.

Ljus: Enligt Arbetsmiljöverket är det viktigt med belysning som bidrar till god arbetsmiljö för att stimulera arbetet. Det är ett problem om ljusflödet är för svagt eller till exempel reflekteras mot ytor i rummet. En felaktigt utformad belysning kan bidra till att man blir trött i ögonen, får huvudvärk eller spänningar i nacke och rygg.

Luft: Ventilationen i lokaler är behovsstyrd och styrs av koldioxidhalt och rumstemperatur. Luftomsättningen för respektive lokal dimensioneras enligt Arbetsmiljöverkets rekommendation så att koldioxidhalten normalt inte överstiger 1000 parts per million (ppm). Se också socialstyrelsens råd och anvisningar vad gäller ventilation SOS FS 1999:25.

I förskolor och skolor bör uteluftsflödet inte understiga ca 7 l/s och person vid stillasittande sysselsättning. Ett tillägg på minst 0,35 l/s och m² golvyta bör göras så att hänsyn också tas till föroreningar från andra källor än människor. Om koldioxidhalten i ett rum vid normal användning regelmässigt överstiger 1 000 ppm, bör detta ses som en indikation på att ventilationen inte är tillfredsställande.

Barn är ofta känsligare för luftföroreningar än vuxna, då deras luftvägar och lungfunktion fortfarande håller på att utvecklas. Luftföroreningar kan bidra till permanent nedsättning av lungfunktionen och det finns belägg för att utveckling av allergier kan öka.

Miljöförvaltningen följer ett riktvärde där års medelvärdet för kvävedioxid (NO₂) ska underskrida 20 mikrogram/kubikmeter.

4.8 Interiör

Genom val av inredning kan man skapa flexibla mötes- och arbetsplatser för både sittande och stående arbete, som skapar utrymmen för olika situationer och behov. Här följer exempel på inredning som kan verka för det:

Skärmväggar

Flyttbara enkla väggar för att skapa smårum i rummet.

Flyttbar förvaring

Med denna möjlighet kan man flytta sin arbetsplats och ändå ha med sig det viktigaste materialet. Man kan också använda t ex hyllsystem för att avskärma en grupp.

Höj- och sänkbara arbetsytor

Kanske man vill stå och jobba med vissa arbetsmoment och då skapar man enkelt ”ståbord” av några bord. Man kan dessutom ge olika åldrar möjlighet att använda samma arbetsytor.

Lättflyttade möbler

Om möblerna lätt kan flyttas gör man snabbt om lokalen från enskild arbetsplats till grupp- eller samlingsrum. Stolar, bord och hyllor kan ha hjul och skärmar ha bra handtag så att alla kan hjälpas åt att snabbt ge rummet en annan karaktär.

Gradäng för att skapa nivåer

Med förändringar i höjdled kan de som sitter på bänkraderna längre bak se lika bra som de som sitter längst fram. Delaktighet skapar aktivitet. Om gradängerna eller lådorna är enkla att flytta kan vilket rum som helst bli en ”aula” i anläggningen. Gradängerna kan också fungera som enkla rumsavdelare.

5. FUNKTIONSMODELL

Skissen nedan beskriver lokaler som byggnaden behöver innehålla samt lokalernas samband sinsemellan. Generellt sett ska alla lokaler göras så flexibla som möjligt för att kunna anpassas till olika verksamheter över tid. Däremot kommer det dock att skilja sig något beroende på vilken åldersgrupp byggnaden är tänkt för. Dessa skillnader finns i *entréutrustningen, specialsalar, gemensamhetslokaler* och *skötrum*.

Byggnadens uppbyggnad enligt ramprogrammet:

5.1 Entré

Alla förskolor/skolor ska ha en *tydlig och välkomnande entré som ger en känsla av verksamhetens karaktär*. Här finns information om *vad som händer, praktisk information om byggnaden och föreskrifter*. Huvudentrén kan fungera som entré för hela eller delar av anläggningen och vid behov kompletteras med ytterligare sidoentréer.

Entréer förses med *skärmtak och vindfång*. Det ska också finnas separata skärmtak för barns möjlighet att sova/vistas ute skyddade från nederbörd och blåst.

5.2 Kapprum, toaletter och skötrum

Kapprummen bör finnas i anslutning till huvudentrén. De kan delas upp i mindre delar beroende på organisationens uppbyggnad. Kapprummen kan behöva olika lösningar för olika åldrar och beroende av hur mycket utrymme som finns. I anslutning till groventré ska en toalett kunna nås ifrån gården. För förskolebarn behövs en praktisk grovdel med torkrum och klädförvaring samt möjlighet att spola av skor och leriga kläder innan man kommer in.

Av- och påklädning i kapprum bör anpassas så att man inte stör övrig verksamhet, till exempel vid vila.

I alla byggnader får endast normalstora WC-stolar monteras eftersom husen ska kunna användas av både förskola och skola.

5.3 Utformning av skötrum

Barn som vistas i förskolan har en ökad risk att få infektioner jämfört med barn som vistas i hemmet och då speciellt de yngsta barnen. Det är en ökad förekomst av virus och bakterier i miljön genom att många barn vistas gemensamt i begränsade utrymmen. Smittspridning sker på olika sätt, till exempel vid direktkontakt med sjuka personer eller indirekt kontakt via förorenade ytor. Övre luftvägsinfektioner och magsjuka är de vanligast förekommande infektionerna hos barn.

Både virus, bakterier och parasiter kan ge upphov till akuta mag- och tarmsymtom. Blöjbyte är en smittrisk. Blöjbarn med tarminfektion smittar lätt både personal och andra barn. Vid blöjbyte och vid hantering av förorenade blöjor finns det risk för nedsmutsning av personalens händer, kläder och ytor runt blöjbytesplatsen. I utsatta miljöer som till exempel våtutrymmen är det möjligt för virus och bakterier att överleva en längre tid.

För att begränsa smittspridningen i förskolan ska skötrum/tvätttrum, toaletter och övriga utrymmen utformas så att goda hygienrutiner kan upprätthållas. Två toaletter per barngrupp (18 barn) rekommenderas.

Skötbordet ska vara avskilt men med möjlighet för den vuxne att ha uppsikt över gruppen eller så ska det finnas möjlighet att skärma av skötbordet för att skydda barnets integritet och för att minska risken för smittspridning. Skötbordet ska inte placeras där det förekommer lek eller serveras mat av hygieniska skäl.

Om skötbordet är placerat i ett tvätttrum med toaletter och tvättställ bör det placeras längst in i rummet, med möjlighet till avskärmning alternativt en glasdörr/vägg mellan skötplatsen och tvätttrummet. För att underlätta för personalen så rekommenderas även en bänk strax utanför skötplatsen där barnen kan vänta på sin tur.

Toaletter med dörrar ska finnas vid ingången till tvätt-/skötrummet. Mitt emot toaletterna ska det finnas en låg tvätträna för barnen, där några barn kan tvätta händerna samtidigt. Placeringen av tvättränan/tvättställen är viktig för att slussa barnen direkt till handtvätt efter toalettbesök och för att undvika onödigt spring runt skötplatsen. Barnvänliga tvål- och pappershållare ska finnas tillgängliga vid alla tvättställ. I anslutning till skötbordet ska det finnas en tvättho som enbart används vid blöjbyte och inte för att tvätta barnens händer. För att underlätta handtvätt för personalen bör det finnas ett tvättställ i standardhöjd, nära skötbordet.

Skötrum och toaletter som delas mellan två avdelningar får inte förekomma på grund av risk för smittspridning.

5.4 Arbetslagets yta (förskola/skola)

Arbetslagets yta ska vara en trygg bas i byggnaden där barnen och eleverna känner styrkan av att vara i sin enhet hela dagen. Arbetslagets ytan är platsen för kärnverksamheten och den ska kunna varieras beroende på lärsituation. Det ska finnas *mötesplatser och arbetsplatser för alla*. Man ska kunna *arbeta i öppna ytor som kan avgränsas med hjälp av skärmväggar och flyttbar inredning, för att skapa rum i rummet*. Det bör också finnas *små permanenta rum, till exempel för arbetsplatser för personal, tysta rum för enskilt arbete, grupprum och toaletter*.

Inom arbetslagets gemensamma yta ska det finnas plats för skolans *fritidshemsverksamhet* alternativt mötesplats/pausyta för äldre elever.

5.5 Ytor med särskilda funktioner (övriga lärmiljöer)

Både förskolan och skolan behöver ytor med särskilda funktioner. Förskolan behöver speciella ytor för ateljé- och rörelse. Skolan har behov av idrottssalar/idrottshall. Vid nybyggnad av en F-3-skola byggs idrottshall med planstorlek 12 x 18 m. Byggnaden blir totalt 300 m². Vid ombyggnad kan i stället ett rörelserum räcka. Ett rörelserum dimensioneras inte för bollspel utan endast för lek och gymnastik med enklare redskap.

För F-9 alternativt 4-9, där LF är byggare blir planstorleken 18 x 36 m. De sporthallar som idrotts- och föreningsförvaltningen bygger har planstorlek 23 x 43 m.

Grundskolan behöver specialsalar/ämneslokaler för slöjdämnet, bild, musik och hem- och konsumentkunskap. Dessa ytor ska helst placeras centralt i byggnaden då de ska delas av hela verksamheten.

Vid nybyggnad/ombyggnad behöver en analys göras avseende lokaler i närmiljön för ett eventuellt gemensamt nyttjande till exempel idrott och slöjd.

5.6 Yta för måltider

Ytan för måltider behöver planeras väl så att den inte står outnyttjad en stor del av dagen, utan ska kunna nyttjas för andra ändamål. Där det är möjligt kan måltiderna sker i övriga verksamheten, till exempel på arbetstorget eller andra gemensamma ytor, så länge deras ursprungliga syfte behålls.

Det är stadsdelsnämnden som bestämmer vilken typ av kök som byggnaden bör förses med, utifrån utredningen "Måltid Göteborg" som identifierat olika typer av kök. Det som däremot gäller för alla är att leveransen av mat eller råvaror till byggnadens kök, ska vara trafiksäkert separerad från övriga entréer till byggnaden.

5.7 Elevhälsa

Skollokaler ska stödja en samlad elevhälsa, vilket innebär att eleverna ska ha tillgång till *medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska kompetenser*, till exempel *specialpedagoger, skolläkare, -sköterska, psykolog eller skolledare*. Denna grupp av kompetenser ska bidra till att skapa miljöer som främjar elevens lärande och stödja deras utveckling mot utbildningens mål. För att kunna göra det behöver deras samarbete främjas i lokalernas utformning. En annan viktig aspekt är att det ska finnas en viss avskildhet i utformningen av miljön för till exempel elever som väntar på en kurator, skolsköterska eller liknande.

5.8 Expedition/Administration

Expeditionen och administration bör placeras i anslutning till huvudentrén och arbetstorget, det vill säga de platser där alla passerar. Detta för att de ska finnas till för att välkomna verksamheten och för att vara lättillgängliga för de som har frågor samt behöver hjälp med administration. Det är också viktigt att placeringen är sådan att besökare lätt hittar dit.

5.9 Bibliotek/Mötesplats/Arbetstorg

Eftersom eleverna i grundskolan och grundsärskolan enligt skollagen ska ha tillgång till skolbibliotek bör det placeras lättillgängligt för alla elever i byggnaden. Det ska stimulera elevernas intresse för läsning och litteratur samt tillgodose deras behov av material för utbildning.

Mötesplatsen/arbetstorget bör inbjuda till att ta en paus för ro och avkoppling, samtidigt som det också kan bli kafé för arbetsgrupper som möts. Arbetstorget ska vara knutpunkten i verksamheten, dit alla gemensamma ytor t.ex. specialsalar, kök/matsal gränsar. Det ska vara en plats för möten, inhämtning av information och presentation. Arbetstorget är en mötesyta för hela verksamheten där man kan arbeta och presentera sitt arbete i olika arbetsmiljöer och konstellationer.

Arbetstorget är flexibelt till storlek och innehåll och därigenom möjligt att ändra; dels utifrån olika pedagogiska behov och lärsituationer, dels utifrån olika individuella behov. Miljön på arbetstorget ska vara varierande och erbjuda allt från enskilda krypin, till plats för arbetsgrupper eller storgrupp. Arbetstorget interagerar med arbetslagens ytor och tar vid där de slutar. Torget ska möjliggöra en flexibel lärmiljö, där interiören inbjuder till samarbeten mellan arbetslag och övriga i byggnaden.

En viktig funktion av arbetstorget är att det skapas en känsla av samverkan, bland annat genom att rent visuellt ge insyn i de olika angränsande rummen. Eventuella väggar eller dörrar bör glasas för att underlätta överblick och trygghet. Samtidigt ska passage genom huset kunna ske utan att man stör andra delar av verksamheten. Därför bör stor vikt läggas vid att få fram ett bra ljudklimat för en harmonisk arbetsmiljö.

5.9.1 Rekommendationer kring arbetstorget

Det av stor vikt att planera användningen av arbetstorget så tidigt som möjligt, för att undvika att ytorna används fel. Särskilt förskolan måste i sin behovsanalys beskriva användningen, vi har nämligen sett följande fallgropar:

- Att arbetstorget enbart används som restaurang och blockerar annan användning då måltider ska serveras hela dagen.

- När arbetstorget inte används som en kompletterande yta till avdelningarna där alla kan träffas utanför avdelningsgränserna, blir verksamhets ytan inte tillräcklig för barngrupperna.
- För att arbetstorget ska användas effektivt måste man skapa ”rum i rummet”.

Storleksmässigt föreslår ramprogrammet att *ett arbetstorg delas av tre avdelningar*. Således får *en förskola/skola med sex avdelningar två arbetstorg*.

6. BILAGOR

6.1 Checklista lokalbehov (MALL, 2 sidor)

Denna checklista har tagits fram inom Ramprogram för förskole- och skolbyggnader i Göteborgs Stad.

Med värdeord som **flexibilitet, trygghet och barnperspektiv** som utgångspunkt har ramprogrammet utformats för att skapa stimulerande lärmiljöer i förskolor och skolor.

Checklistan ska spegla din förskolas eller skolas konkreta behov av lokaler. Tillsammans med barnkonsekvensanalys (BKA), läroplanens krav på lärmiljön och en kommunikationsplan, ska den ligga till grund för lokalförvaltningens förstudie.

Inför planeringen av lärmiljöer ska stadsdelen verka för en inkluderande process som skapar delaktighet och ger möjlighet till inflytande. Det bör alltså finnas en förevarande dialog med medarbetare och brukare utifrån ramprogrammet. Det är också bra om skyddsombud finns med tidigt i processen.

Tänk på att även inkludera kultur- och fritidsverksamhet och måltidsfunktionen i behovsbeskrivningen!

Stadsdel:

Projekt:

Ansvarig:

Datum:

Revideringsdatum:

Nuläget

Beskriv nuvarande situation inför nybyggnad, om- och tillbyggnad.

Nuvarande verksamhet

Beskriv nuvarande verksamhets omfattning: Antal barn/elever, åldrar, grupperingar, organisation, m.m.

Befintliga lokaler

Beskriv verksamhetens lokalsituation: Vilka utrymmen finns idag? Hur används dessa?
Notera även brister i verksamhetens lokaler och utemiljö

Effektiv lokalanvändning

Beskriv de olika lokalernas användningsgrad: Går det att använda lokalerna mer effektivt så att det inte behövs fler lokaler? Kan komplettering av inredning och utrustning ge lokalen fler användningsområden?

Förändringar i verksamheten

Redogör kortfattat för kommande verksamhet: Exempelvis antalet barn, elever, personal, grupper, avdelningar eller annat mått på verksamheten. Även organisation, omfattning, pedagogik, m.m.

Framtida behov

Nya krav på utrymmen och lokalfunktioner

Gör en sammanställning av de förändringar och verksamhetsmål som ger ett förändrat lokalbehov.

Beskriv specifika krav på arbetsmiljön som påverkar lokalbehovet och vilka funktioner som lokalerna ska innehålla.

Aktiviteter och rumsfunktioner

Beskriv de rumsfunktioner som den förändrade verksamheten nu behöver.

Beskriv den nya verksamhetens viktigaste aktiviteter. (Exempelvis Mötas i stor grupp med 60 elever, arbeta vid bord i mindre elevgrupper om sex personer, enskilda samtal, experiment, laborationer, praktiskt hantverk, kopiera, paussituationer, uteaktiviteter.) **Sammanställ dem i en lista.**

Mångsidiga lokaler

Lokalernas utformning ska kunna tillmötesgå behoven av olika undervisningssituationer.

(Exempelvis förmedlingspedagogik, i projektform eller med informations- och kommunikationsteknik)

Samband

Beskriv vilka lokalsamband som är viktiga för verksamheten: Vilka samband ska uppnås eller förstärkas? (Exempelvis Arbetsstorg och bibliotek, Personalarbetsrum och elevarbetsytor, Ateljéer/verkstäder och utomhusverkstad)

Övrigt att tänka på

Förskolan och skolan ska vara en mötesplats där ingen diskrimineras av lokalernas utformning.

Beskriv andra viktiga förutsättningar för er verksamhet och dess påverkan på behov av lokalförändringar. (Exempelvis Mål, visioner, varumärke, informations- och kommunikationsteknik)

6.2 Lärmiljö kopplad till läroplanen (MALL)

	Vad säger läroplanen?
	Hur bör gården utformas så att läroplanen uppfylls?
	Hur ser gården ut idag?
	Önskvärda åtgärder

